

Kriza, demokratija i kriza demokratije

Apstrakt

Sveprisutnost reči kriza ne samo u svakodnevnom govoru, već i u akademskim radovima, nije ispraćena adekvatnim određenjem značenja reči. U prvom delu tekstu autor nastoji da prikaže promene značenja reči kriza tokom istorije, argumentujući da kriza ne mora nužno imati negativnu konotaciju, već da može predstavljati priliku za promenu. U drugom delu teksta autor istražuje šta se podrazumeva pod pojmom „kriza demokratije“, pri čemu zastupa tezu da su tokom dvadesetog veka različiti autori, zavisno od svojih normativnih i političkih pozicija, pod time podrazumevali različite stvar, nudeći sasvim drugačija rešenja za krizu demokratije. Za objektivno stanje krize predlagana su različita subjektivna rešenja za prevazilaženje krize, što ilustruje da „demokratija“ i „kriza demokratije“ nemaju fiksirano značenje, već zavise od društvenog i političkog konteksta.

Ključne reči: kriza, demokratija, kriza demokratije

Uvod

Reč kriza je stalno prisutna ne samo u javnom diskursu i svakodnevnom životu, već je i niz akademskih radova usresređen na proučavanje različitih oblika krize. Često se može čuti da preti nova ekonomska kriza, nakon svetske finansijske krize iz 2008. godine. Tu su i migrantska kriza, kriza evrozone i Evropske unije, uspon populizma koji navodno vodi u krizu demokratije, korona kriza itd. Utoliko pojedini autori navode da „baur krize kruži globalnom politikom“ (Samman, 2011: 4). Istovremeno, iako je reč kriza sveprisutna, malo pažnje je posvećeno njenom značenju i jasnom pojmovnom određenju, čak i u akademskim radovima. Kako na jednom mestu navodi Brajan Milštein (Brian Milstein) „obično govorimo o konkretnoj krizi; govorimo o stvarima koje su navodno „u krizi“, ali komparativno gledano malo je diskusija o „krizi“ kao takvoj“ (Milstein, 2015: 141-142). Istovremeno, obično se podrazumeva da reč kriza ima negativno značenje, označavajući pod time da nešto ne ide po planu, odnosno da stanje odstupa od ispravnog, „normalnog“ i poželjnog. Kriza na taj način dobija negativnu konotaciju i implicitna je pretpostavka da je potrebno vratiti se u stanje „normalnosti“. Ipak, kriza ne mora nužno imati negativni predznak.

U ovom radu ću prikazati, oslanjajući se na radove nekoliko autora, kako je reč kriza menjala značenje tokom istorije i šta se danas podrazumeva pod tim pojmom. Reč kriza se upotrebljava još od antičkih vremena. No, do savremenog trenutka je nekoliko puta menjala svoje značenje i tek je tokom 17. veka, političko značenje postalo predominantno. U tekstu ću argumentovati da, i pored toga što ona sa sobom često nosi mnogo toga negativnog, kriza istovremeno može predstavljati priliku za korenitu promenu. U senci krize se, naime, krije i prilika za novim početkom kada se otvaraju različite opcije koje do tada nisu bile na

dnevnom redu. Nakon toga ću preći na pojam „kriza demokratije“. Istražiću šta se podrazumeva pod time i da li postoji saglasnost oko toga šta predstavlja kriza demokratije. Ovde se otvara nekoliko pitanja. Da li i kako znamo da je demokratija u krizi? Da li postoji univerzalna definicija krize demokratije ili ona kontekstualna i zavisi ne samo od konkretnih društveno-političkih zbivanja, već i od normativnih pozicija autora koji proučavaju demokratiju? Ako kriza za većinu autora implicitno podrazumeva rđavo stanje, kako bi ona trebalo da izgleda dobra demokratija? Tokom dvadesetog veka, pod krizom demokratije podrazumevane su različite stvari. Na poziciji sam da teško možemo govoriti o saglasnosti oko same definicije demokratije i ukratko ću pokazati da dijagnoza krize demokratije dobrim delom zavisi ne samo od toga šta pojedini autori podrazumevaju pod pojmom demokratija, već i od istorijskog konteksta i značenja koji se demokratiji pridaje u datom trenutku. Može se reći da je demokratija suštinski sporan pojam (npr. Merkel, 2014: 12), te da su i demokratija i kriza opterećeni i dvosmisleni pojmovi (Gagnon & Vasilev 2016: 2), koji nemaju fiksirano značenje van istorijskog i političkog konteksta. Dakle, pojmove kriza i kriza demokratije ne možemo uzimati „zdravo za gotovo“, već bi trebalo precizno definisati šta se podrazumeva pod tim pojmovima, ako je tako nešto uopšte moguće. To je važno kako bismo znali da dijagnostifikujemo šta je tačno u krizi kada govorimo o krizi demokratije i koja su adekvatna rešenja za dati problem. Ako imamo u vidu da „zadovoljavajuće rešavanje krize postaje pitanje kako konstituisati (ili rekonstituisati) objekat na način koji se bolje slaže sa očekivanjima onih čiji su životi s njim povezani“ (Milstein, 2015: 149), onda bi izlazak iz krize demokratije podrazumevao (re)koncipiranje modela demokratije u krizi i stvaranje modela u koji bi ljudi imali poverenje.

Na početku ću, oslanjajući se najviše na radove nemačkog istoričara Rajnharta Kozeleka (Reinhart Koselleck) pokazati kako je reč kriza menjala značenje od antičkog perioda do danas. Kozelekov doprinos konceptualnoj istoriji leži u tome što je jasno pokazao kako promene značenja reči često zavise od istorijskog konteksta i političkih borbi (Koselleck, 2004), te da je promena značenja reči kriza neodvojiva od ustoličenja moderne kao, prema njemu, dominantnog istorijskog projekta (Kozelek, 1997; Milstein, 2015: 144). Nakon toga ću ukratko prikazati diskusije o krizi demokratije, te argumentovati da reč demokratija nema fiksirano značenje, odnosno da se značenje dobrim delom menjalo tokom istorije, i još specifičnije tokom 20. veka. Dakle, hegemono značenje reči demokratija je često uslovljeno političkim kontekstom, pa i dijagnoza „krize demokratije“ često zavisi od toga šta se pod

pojmom demokratija podrazumeva u određenom trenutku. Kako navodi Žak Ransijer (Jacques Rancière) na jednom mestu:

„Ako se reči koriste da bi se njima zamaglile stvari, do toga dolazi otuda što se borba oko reči ne može razdvojiti od borbe nad stvarima. Reč demokratija nije skovao neki naučnik u nameri da njome, posredstvom objektivnih kriterijuma, uspostavi distinkciju između formi vladavine i tipova društva. Baš naprotiv, ona je i smišljena kao nerazgovetan pojam, da bi potvrdila kako vladavina sabora jednakih ljudi ne može biti ništa drugo do metež i rasulo pobesnele rulje, društveni ekvivalent onoga što je kaos u prirodi. Shvatanje pravog značenja demokratije podrazumeva sticanje uvida u borbu koja se odvija unutar te reči: ne samo u naznake gneva i prezira koje joj se mogu pridati već, na nešto dubljem nivou, i proklizavanju i obrte značenja kakve ona dopušta ili sebi možemo da dopustimo kada je ona u pitanju“ (Ransijer, 2017: 82).

Dakle, značenje reči demokratija u određenom trenutku vezano je političke borbe i društvene odnose, što je posebno uočljivo tokom perioda krize. Reči često nemaju objektivno i naučno značenje, ne samo reflektujući društvene i političke odnose, već i služeći njihovom opravdanju. Za sada samo jedan primer. Hladnoratovsko poimanje demokratije kao minimalne demokratije, koja je svedena na selekciju elita je možda najjasniji primer toga – značenje reči demokratija tada je neodvojivo od političkih i ideoloških sukoba koji su se odvijali između dva političko-ideološka bloka, te je i određeno definisanje reči demokratija kao „naučnog“ imalo je ideološku osnovu (Son, 2018). Samo u takvom kontekstu je i bilo moguće fenomene kao što su „raspad tradicionalnih sredstava društvene kontrole, delegitimizacija političkih oblika autoriteta, te prekomerne zahteve građana koje upućuju vladi, a koji prevazilaze njenu mogućnost da odgovori“ (Crozier et al, 1975: 8), proglasiti za „krizu demokratije“. Ovo je samo ilustracija zbog čega je teško govoriti i o vanistorijskoj saglasnosti oko toga šta se tačno podrazumeva pod krizom demokratije. Tokom dvadesetog veka mogu identifikovati dva perioda krize demokratije, prvi u međuratnom periodu, a drugi tokom sedamdesetih. Treći period krize demorkatije, nastupa nakon 2008. i debate o ispravnom rešenju i dalje nisu završene.

Kriza

Pojam kriza ima široku upotrebu ne samo u akademskim krugovima, već se često koristi u medijima, raspravama u civilnom sektoru i političkoj sferi. Uglavnom sa sobom nosi negativno značenje, kada se traže pravi lekovi za izlazak iz krize. U ovom delu rada biće analizirano kako se menjalo značenje pojma krize kroz istoriju i kada je i zašto reč kriza dobila političko značenje. Argumentovaću da kriza ne mora nužno imati negativno značenje i da je u senci krize često potencijal za promenom.

Kembridžov rečnik pod rečju kriza navodi da ona označava „vreme velikih neslaganja, konfuzije ili patnje; ekstremno tešku ili opasnu tačku u određenoj situaciji“ ali i „trenutak tokom ozbiljne bolesti kada postoji mogućnost iznenadnog poboljšanja ili pogoršanja situacije“ (Cambridge, 2021). Meriam-Webster rečnik na navedeno dodaje i „odlučujući trenutak – nestabilno ili ključno vreme ili stanje stvari u kojima predstoji odlučna promena“ (Merriam-Webster, 2021). Nestalnost, konfuzija, promena i prelomna tačka su, dakle, ključne odlike krize. Ipak, rečnici se ne bave promenom značenja reči tokom istorije, što može ukazati na važnost političkih borbi koje dovode do takvih promena. Koristeći nekoliko istraživanja koja se bave pojmom krize (npr. Koselleck & Richter 2006; Kozelek, 1997; Urbinati, 2016; Milstein, 2015; Samman, 2015) biće prikazano šta je reč značila u medicinskoj, pravnoj i teološkoj upotrebi tokom antičkog perioda i kako je tek od kraja 17. veka dobila primarno političko značenje.

Reč kriza je grčkog porekla. U antičkom periodu značenje je bilo najbliže rečima odvojiti, izabrati, presuditi i odlučiti – podrazumevala izbor između jasnih alternativa, između dobrog ili lošeg, spasenja ili prokletstva, života ili smrti, do kojih se dolazi kroz svađu ili međusobno borbu učesnika koji odluku donose (Koselleck & Richter 2006: 358; Samman 2015: 970). Dakle, reč je sa sobom nosila dvostruko značenje, podrazumevajući ne samo potrebu da se donese odluka, već i „merenje“ i „svađu“ kroz koje se do takve odluke dolazi (Samman, 2015: 969). S obzirom na to da su tokom tog perioda „subjektivna kritika“ i „objektivna kriza“ i dalje bili pokriveni jednim pojmom (Koselleck & Richter 2006: 359), ne čudi ovakva dvostrukost značenja. Kriza podrazumeva ne samo objektivno stanje koje je moguće utvrditi nepristrasnim proučavanjem, već i mogućnost subjektivne intervencije i učešće u preoblikovanju predmeta koji je u krizi. Kriza sublimira objektivne okolnosti, ali i subjektivnu presudu šta raditi povodom toga. Prema Nađi Urbinati (Nadia Urbinati) ova tradicija razumevanja krize bliska je Tukididovom i Šmitovom shvatanju, pri čemu se kriza vezuje za raskid, razvod, borbu i svađu. U ovom značenju kriza se vezuje za radikalni prekid i „svaki put kada treba da odlučimo da smo u stanju krize, treba da prekinemo dosadašnje ponašanje voljnim delanjem koje će doneti promenu“ (Urbinati, 2016: 10). Amin Saman (Amin Samman) se detaljnije osvrće na temporalnu dimenziju reči kriza i kako navodi „specifična temporalna dvosmislenost nastaje ranom grčkom upotrebom te reči. Ako kriza označava kritični trenutak ili prekretnicu unutar većeg procesa, onda sa sobom donosi i pojam prolaska vremena“ (Samman, 2015: 970). Ne samo da kriza ukazuje da istoričnost i specifičan trenutak u kome se nalazimo, već i da je stanje zrelo da se odluka donese i usmeri

dalji razvoj situacije. Prolaznost vremena na koje nas upućuje kriza otvara mogućnost da se odlukom u datoj istorijskoj situaciji u mnogome definiše i budućnost.

Tokom antike dominirala su tri značenja u tri različite oblasti – pravu, medicinu i teologiju. U slučaju pravnog značenje, reč se odnosila na „linearnu temporalnost“, gde donošenje političkih odluka simultano obuhvata strateške dileme i tekući proces građanske participacije (Samman, 2015: 970). Konkretnije, pravno značenje krize odnosilo se na uređivanje građanske zajednice, iz čega proističe i specifično političko značenje reči kriza, koje se odnosi na odluke o ključnim političkim pitanjima, tj. ratu i miru, smrtnoj kazni ili egzilu i samo je onaj ko je učestvovao u ovakvom donošenju odluka imao pravo da bude građanin – pravne odluke tokom krize harmonizovale su pravdu i politički poredak (Koselleck & Richter 2006: 359). Dakle, kriza je u pravnom (a posledično i političkom) značenju ključni trenutak za političku zajednicu, kada je ona u prilici da kroz sukobljena mišljenja i kolektivnu odluku definiše pravedan poredak. Urbinati ističe da je ovo aristotelovska tradicija, koja krizu povezuje sa suđenjem, tj. prosudbom, odnosno kada se kriza dovodi u vezu sa pravednom i ispravnom odlukom (Urbinati, 2016: 10). Kriza je tada neodvojiva od kritičkog mišljenja i uspostavljanja pravedne političke zajednice, usmeravajući ka izgradnji dobrog poretka.

Ipak, tokom antike, medicinsko značenje bilo je dominantno i kriza je podrazumevala ključni trenutak u razvoju bolesti pacijenta, prekretnicu u stanju, kada se odlučuje da li će pacijent nastaviti da živi ili će umreti (Koselleck & Richter 2006: 360; Samman, 2015: 971). I u medicinskom značenju ističe se važnost trenutka. Dati trenutak je važan, moglo bi se reći istorijski, kada se sudbinski usmeravaju stanje pacijenta i bolesti. Kako Saman navodi „rana medicinska upotreba reči podrazumeva nelinearnu i diferenciranu temporalnost, jer pored sveobuhvatne i dijahronijske koncepcije odnosa između bolesti i zdravlja, reč takođe sugerise mogućnost oporavka, recidiva i pomeranja ili mutacija“ (Samman, 2015: 970). Tokom krize, dakle, nepoznat je ishod i otvoreno je da li će pacijent preživeti ili ne. Ovakvo upućivanje na značenje reči kriza ne samo da osvetljava prolaznost trenutka u kojem se nalazimo, već i tokom kritičnog trenutka nema determinanti na osnovu kojih može biti poznato kakav će biti ishod.

Na kraju, sudsko značenje vezano je za teološko, odnosno za grčki prevod Starog i Novog zaveta. Sud je, u jevrejskoj tradiciji, direktno povezan sa Bogom koji je istovremeno i vladar i sudija svome narodu, dok akt donošenja sudske odluka u sebi podrazumeva spasenje – kriza nosi apokaliptična očekivanja – kraj sveta označiće otkrivanje istinske pravde (Koselleck & Richter 2006: 359), odnosno vodiće ili uspostavljanju ili novog poretka ili katastrofalnom

kraju (Urbinati, 2016: 10). Odluka je toliko krupna i važna da zadire u osnove društveno-političkog poretka. Može se reći da je poznato da će doći do krupne promene, ali da je pitanje kakva će ta promena biti. Adaptacijom u latinski jezik sve se češće kriza se koristi kao prelazni koncept, koji, kao u pravnom postupku, vodi ka odluci. Kozelek posebno ukazuje na tu tačku, kada je sazrelo vreme da se odluka donese, ali da ona još ona još uvek nije donesena (Koselleck & Richter 2006: 361). Kriza tako sve jasnije poprima dvostruko značenje koje se očuvalo do danas. Istovremeno, može podrazumevati objektivne uslove i kriterijume na osnovu kojih se može utvrditi da je neki objekat u krizi, uz pretpostavku da sama „bolest“ podrazumeva mogućnost uspostavljanja stanja zdravlja, što se postiže subjektivnim intervenisanjem tokom spora. Bez obzira na različita značenja u različitim oblastima, u svakoj se značenje ugrubo odnosilo na važne i presudne alternative koje odlučuju o životu ili smrti, dobrom ili lošem i čija je svrha da odgovori na pitanja o tome šta je pravedno ili nepravedno, šta doprinosi spasenju ili prokletstvu, a šta unapređuje zdravlje ili donosi smrt (Koselleck & Richter 2006: 361). Kriza se tako sve jasnije vezuje za važne i prelomne trenutke, koji predstavljaju prekretnicu u stanju koje je vanredno. Zbog toga su odluke donesene u vremenima krize važnije u odnosu na odluke donesene tokom uobičajenih vremena, s obzirom na to da presudno usmeravaju dalji tok razvoja određene situacije. Kriza je, tako prilika da se prevaziđu postojeća uverenja, vrednosti i ideologije, te konstruiše drugačija stvarnost. Antonio Gramši (Antonio Gramsci) na jednom mestu ističe da u vremenu krize mase postaju „odvojene od tradicionalne ideologije i više ne veruju u ono u šta su do tad verovali. Kriza se sastoji upravo u tome što staro umire, a novo se ne može da se rodi; u ovom interregnumu pojavljuje se velika raznolikost morbidnih simptoma“ (Gramsci, 1971: 276). Upravo je kriza trenutak kada nije u potpunosti jasno ko vlada i koja uverenja su dominantna i to je prilika da se definišu nova pravila, kada politička borba postaje neodvojiva od borbe oko značenja reči.

Dolaskom prosvetiteljstva i moderne, a posebno nakon građanskih revolucija, diskurs o krizi kao „bolesti“ političkog tela postaje uobičajen (Koselleck & Richter, 2006: 362). Kao što je kriza trenutak kada se odlučuje da li će pacijent umreti ili preživeti, tako i društvene i političke krize presudno utiču na „zdravlje“ političkog tela. Nakon građanskih revolucija kriza postaje „epohalni koncept“, pre svega, podrazumevajući odlučujući trenutak, kada postoji mogućnost fundamentalne promene, kada su akteri u mogućnosti da biraju između dve suprotstavljene opcije i kada se postavlja pitanje da li će opstati ustavni i politički poredak – prostor za manevar je tada značajno smanjen i akteri biraju između dve

suprotstavljene i međusobno isključive opcije (Koselleck & Richter 2006: 369-370). Posle krize više ništa nije isto. Kriza se, tako, vezuje za prelomne trenutke, situacije kada se odlukom može odrediti dalji tok razvoja, odnosno bolesti/zdravlja društva i političke zajednice. „Pojava ideje o opštoj političkoj krizi služi zamišljanju političkog tela sa većom stvarnošću: kriza više nije puka metafora, političkom telu može biti dijagnostifikovana bolest ili zdravlje od strane građanstva osnaženog da kolektivno istovremeno bude u ulozi doktora i pacijenta sopstvenom stanju“ (Milstein, 2015: 144). Kriza može biti period nestabilnosti kada nije jasno kako će se stvari razrešiti, a istovremeno može imati emancipatorski i transformativni potencijal, jer je prilika za kolektivno samopropitivanje i deliberaciju o sudbini političke zajednice. Takođe, prelomni odnosno ključni trenutak i situacija kada se u značajnoj meri stvari menjaju u političkoj i društvenoj sferi vezuju se za značenje reči kriza. „Krise se posmatraju kao trenuci epohalne tranzicije: trenutak istorijske odluke, tačka preokreta, neizbežni prekid, apokaliptika koja dolazi na sud“ (Milstein, 2015: 145). Kriza podrazumeva prekretnicu, promenu i/ili transformaciju, donosi nešto fundamentalno novo u odnosu na postojeće stanje.

Dakle, krupne promene, unutar jednog društva ili političkog sistema, nisu česta pojava i obično se dešavaju tokom vanredne situacije. Tada stvari ne funkcionišu po dotadašnjim pravilima i opravdano je promeniti postojeći način života. To je situacija kritičnih trenutaka, velikih društvenih lomova (critical juncture) i „velike nesigurnosti, stresa i vremenskog pritiska kada se događa slom uspostavljenih institucionalnih struktura i/ili kultura i relevantna „pravila igre“ nije lako razaznati ili trenutno izgleda da se ne primenjuju“ (Hart 2010: 102). Objektivno stanje krize moguće je prevazići subjektivnim preporukama i definisati nova pravila i uspostaviti drugačiji poredak. Kriza podrazumeva odustajanje od ustaljene, svete doktrine ili tradicije – u krizi sami definišemo pravila kojih ćemo se i u budućnosti držati (Milstein, 2015: 144-145). Takođe, u trenucima krize nestaju političke privilegije i može biti redefinisano ko je u mogućnosti da donosi političke odluke i tada politička borba stupa na scenu. Dakle, sa sigurnošću se može reći da po završetku krize ništa neće biti isto, a da je na akterima koji se izbere da budu na pozicijama da donose političke odluke odgovornost za budući razvoj situacije. Znamo da nakon krize sledi velika promena i da je na odlučiocima ili akterima koji učestvuju u borbi oko donošenja odluke da definišu novo stanje. Ustaljene norme, tradicije i način života tokom krize gube svoju vrednost. Slično Gramšiju, Milštajn navodi da „iako se više ne možemo pridržavati proste identifikacije krize sa emancipacijom, ovo ne negira mogućnost da kriza *može* biti prilika za osporavanje društvenih struktura,

transformaciju solidarnosti, i težnju za političkom promenom“ (Milstein, 2015: 143). Kriza starog je loša jedino ukoliko to staro predstavlja poželjno stanje. U suprotnom, kriza je prilika za izgradnju boljeg poretka. Nesumnjivo, kriza je prilika za eksperimentisanje (Milstein, 2015: 148) i širu participaciju prilikom izgradnje novog poretka. Rajnhart Kozelek u drugim svojim radovima detaljnije objašnjava vezu između prelomnog trenutka (kritične situacije), odluke i krize:

„U suštini krize sadržano je to da je situacija zrela za odluku ali da odluka još nije donesena. Isto tako, za krizu je svojstvena otvorenost u pogledu koja odluka će biti donesena. Opšta nesigurnost u kritičkoj situaciji prožeta je, dakle, izvesnošću da – neodređeno kada, ali ipak određeno nesigurno kako, ali ipak sigurno – predstoji kraj kritičkog stanja. Moguće rešenje ostaje neizvesno, ali sam kraj, preokret postojećih odnosa – preteći i očekivan strahom, ili sa nadom priželjkivan – za čoveka je izvestan. Kriza formuliše pitanje upućeno istorijskoj budućnosti“ (Kozelek, 1997: 175).

Kriza je ujedno i poziv na akciju. Otvarajući mogućnost za redefinisane poretka kriza ruši postojeće autoritete, nudeći mogućnost za participaciju. Političke, klasne i sve druge privilegije tokom krize postaju manje važne:

„To je inherentno refleksivni koncept koji zamućuje uobičajene dihotomije između činjenice i vrednosti, posmatrača i učesnika i teorije i prakse i pretpostavlja našu sposobnost da kritički posmatramo i preuzmemo odgovornost za svoj društveni svet. Kao takav, savremeni koncept krize u osnovi je participativni koncept, čije samo pozivanje ne zahteva samo posmatranje i kritičko prosuđivanje, već i akciju“ (Milstein, 2015: 143).

Istovremeno, važno je imati na umu da se ovde ne ulazi u prosuđivanje da li je postojeće stanje dobro ili ne – sama kriza ne mora nužno biti nešto loše, već je prosto situacija u kojoj se pravi promena u odnosu na postojeće stanje stvari, otklon od uobičajenog načina ponašanja ili funkcionisanja određenih društvenih ustanova. Pozitivna strane političke krize upravo nudi priliku za neposrednijom participacijom i kolektivnim definisanjem novog poretka, za šta je preduslov uklanjanje postojećih političkih privilegija. Tako dolazimo do krize demokratije. Kao što je već navedeno uobičajeno da se danas govori o krizi nečega, odnosno obično postoji objekat koji je u krizi (Milstein, 2015: 148). Imajući sve prethodno navedeno u vidu logično je postaviti pitanje u kakvoj su vezi pojmovi kriza i demokratija i šta se tačno podrazumeva pod toliko diskutovanom temom *kriza demokratije*. U nastavku teksta ću prikazati kako je od početka dvadestog veka, kada je parlamentarna forma postala dominantna forma demokratije (Urbinati, 2016: 8) kriza demokratije podrazumevala različite stvari i kako je zavisno od različitih pozicija autora pod krizom demokratija podrazumevana različita stvar. U odnosu na to šta su pojedini autori podrazumevali pod demokratijom, zavisilo je i samo dijagnostifikovanje krize demokratije. Imajući u vidu navedeno značenje

reči kriza, ukratko će biti prikazane ključne dileme – šta je to što „objektivno“ nije u redu sa demokratijom, i šta različiti autori predlažu kao „subjektivno“ rešenje za izlazak iz krize demokratije. Predlozi za izlazak u krize najčešće podrazumevaju sasvim drugačije značenje demokratije od dotadašnjeg, rekonceptualizaciju pojma u koji su usađene normativne pozicije autora. Tada je borba oko značenja reči najočitija.

Krize demokratije u dvadesetom veku

Diskurs o krizi demokratije nije nova pojava, ali trenutnu doživljava ekspanziju. Prema pojedinim istraživanjima za samo godinu dana (period 2014-2015) napisano je preko hiljadu akademskih radova koji adresiraju krizu demokratije iz različitih uglova (Ercan & Gagnon, 2014: 1). Još je tokom antičkih vremena, uz korišćenje drugačijeg pojmovno-kategorijalnog aparata, zamerano demokratiji ono što se danas podrazumeva pod krizom demokratije. Kako navode Pavićević i Simendić, danas se „promenio se rečnik“, pa se „umesto anarhičnosti i nestabilnosti demokratije govori se o krizi demokratije“. Osnovna zamerka ostaje ista, a to je da je demokratija „slab politički sistem nesposoban da sprovodi odgovarajuće politike posebno u kritičnim situacijama“ (Pavićević i Simendić, 2016: 149). U skorašnjoj istoriji, ugrubo se mogu identifikovati tokom „kratkog dvadesetog veka“ najmanje dva krizna perioda, kada se raspravljalo o vrednosti demokratije – tokom tridesetih godina javio se prvi talas kritika, a tokom sedamdesetih drugi.

Pišući o parlamentarnim demokratijama nakon Prvog svetskog rata, Jan-Verner Miler (Jan-Werner Müller) navodi da su parlamenti „...gubili moć pred državnom birokratijom i predstavnicima kapitala i rada koji su uspostavljali kompromise (...) Parlament je postao fasada; stvarna moć počivala je u rukama moćnih društvenih grupa“ (Miler, 2013: 58). Socijalna demokratija nakon Velikog rata pokušala je da stabilizuje poredak stvaranjem masovne partije i kreiranjem jasnih veza sa radničkom klasom i sindikatima, garantujući ustavom niz socijalnih i ekonomskih prava. Pored toga, Vajmarski ustav omogućio je slobodu veroispovesti, žene su po prvi put dobile pravo glasa i garantovano je federalno državno uređenje sa jasnim kompetencijama federalnih jedinica. Ipak, sistem je bio izuzetno nestabilan, sa kratkim koalicionim vladama koje su morale da se hvataju u koštac sa ekonomskom krizom. Parlamentarna demokratija se nalazila na meti kritika zbog toga što su bili parlamenti spori i neefikasni u donošenju odluka, zato što partije samo zastupale partikularne interese, a moćne društvene grupe uspevale su da svoju ekonomsku moć transformišu u političku i okupiraju državu, onemogućavajući slobodno i fer političko takmičenje.

Možda najpoznatiji kritičar parlamentarne demokratije tokom tridesetih godina prošlog veka bio je nemački pravni i politički teoretičar Karl Šmit (Carl Schmitt), koji je kao alternativu ponudio je „istinsku germansku demokratiju“ (npr. Schmitt, 2001). Prema njegovoj argumentaciji, parlamentarna demokratija u ključnim trenucima krize nije u stanju da donese političku odluku o državnom neprijatelju, zbog toga što je liberalizam depolitizovao demokratiju, pa bi prelazak na diktaturu u kojoj vođa poznaju suštinsku narodnu volju označio uspostavljanje istinske demokratije (Schmitt, 2001; Schmitt, 2004; Schmitt, 2007). Beskonačne rasprave unutar parlamenta radi dolaska do kompromisa među suprotstavljenim opcijama, odlaganje donošenja ključne političke odluke i nemogućnost odlučivanja ko je neprijatelj osnovne zamerke upućene parlamentarnoj demokratiji (Schmitt, 2001: 27). Sporo donošenje odluke unutar parlamenata posebno je problematično u vremenima krize i Šmit se zato zalagao za jačanje uloge predsednika, koji bi, prema njegovoj intepretaciji Vajmarskoj ustava, trebalo da ima ekskluzivnu nadležnost donošenja odluka tokom vanrednog stanja (Schmitt, 2001: 9). Za razliku od parlamenta koji beskonačno pregovara, predsednik dela (Schmitt, 2001: 9; Schmitt, 2004: 68-69), pa je zato jačanje njegove uloge pravi odgovor na krizu demokratije. Šmitova rekonceptualizacija pojma demokratije podrazumeva prelazak na diktaturu, koja je prema njegovoj argumentaciji, zapravo više demokratska od liberalne demokratije.

Na suprotnoj strani političkog spektra Harold Laski (Harold Laski) je kritikovao u tom periodu „kapitalističku demokratiju“ zbog toga što je slobodno sticanje ekonomske moći i garancija nezadiranja političkim putem u ekonomsku sferu ključna odlika takve „demokratije“ – osvajanje „formalne političke moći“ ne garantuje stvarnu moć upravljanja državom. Stoga ključ političkog autoriteta leži u „posedovanju ekonomske kontrole“ (Laski, 1933: 52). Ujedno to je, prema Laskiju, osnovni razlog krize parlamentarne demokratije u datom trenutku. Pobeda na izborima i osvajanje vlasti ne donosi stvarnu mogućnost upravljanja i suprotna je demokratskom principu jednakosti svih građana. Kapitalistička demokratija ustrojena po ugledu na „tip čoveka dominantne klase“ – biznismena – čije se aktivnosti podređuju jednom jedinstvenom standardu sticanja profita (Laski, 1933: 55). Sticanje profita je princip nadređen interesima društva i demokratskom principu u kapitalističkim demokratijama. Dakle, osnovna funkcija kapitalističkih demokratije je omogućavanje sticanja profita, a ne demokratska samouprava građana. Kako navodi Laski, „predstavnička demokratija u takvoj situaciji mora ili da se prilagodi svetu u kojem želje biznismena više nisu predominantni (...) ili će prestati da bude ili reprezentativna ili

demokratija“ (Laski, 1933: 58). Na taj način se približava svom rešenju za izlazak iz krize demokratije. Laski nedvosmisleno odbacuje diktaturu kao rešenje, ali predlaže „radikalnu transformaciju parlamentarne demokratije“ (Laski, 1933: 87) u korist egalitarne demokratije, što bi podrazumevalo odbacivanje sticanja profita kao osnovne vrednosti jednog društva, a samim tim i kapitalističke demokratije.

Već se na ova dva primera može ilustrovati kako je dijagnoza krize demokratije zavisna ne samo od specifičnog razumevanja demokratije u datom istorijskom kontekstu, već i od toga šta sami kritičari podrazumevaju pod demokratijom. Zato i ne iznenađuje Kelzenova opaska da je demokratija „najzlorabljeniji od svih političkih pojmova“ (Kelsen, 2012: 7) i da je moguće da se sasvim različite političke pozicije se legitimišu kao demokratske, ali pod „demokratijom“ podrazumevajući sasvim različite stvari. Sudbina međuratnih demokratija i ishod krize su poznati. Period stabilnost nakon Drugog svetskog rata doneo je novo razumevanje demokratije.

Kjong-Min Son (Kyong-Min Son) u svojoj analizi diskursa o krizi demokratije nakon Drugog svetskog rata navodi da je u pitanju „ne samo kvaranje specifičnih političkih institucija kao što su parlamenti i političke partije, već redefinicija demokratske politike kao takve i njeno repozicioniranje vis-à-vis drugih principa društvene koordinacije, pre svega kapitalističkog tržišta“ (Son, 2018: 40). Naime, sve otvorenije se priznavalo da demokratija nema intrističnu vrednost, već da bi trebalo da zadovolji određene spoljašnje kriterijume, kao što su ekonomski rast, neupitnost tržišta kao osnovnog principa socijalne reprodukcije ili društvenu stabilnost. U kontekstu Hladnog rata bilo je potrebno opravdati postojanje kapitalističkog tržišta i argumentovati kako je ono neodvojivo o demokratije. Demokratija tako menja značenje u odnosu na period pre rata. Na primer, Jozef Šumpeter (Joseph Schumpeter) demokratiju vidi kao metod selekcije elita, odnosno „institucionalni aranžman za postizanje političke odluke u kojem pojedinci stiču moć odlučivanja putem takmičarske borba za narodni glas“ (Schumpeter, 2006: 269). Deo intelektualne elite smatrao je da je nekontrolisan ulazak masa u političku sferu doveo do Drugog svetskog rata, pa je lek za taj problem pronađen u ograničavanju učešća, kada dolazi do „eutanzije politike“ i „jezik stabilnosti“ postaje dominantan (Miler, 2013: 167-168). Umesto da se narodne mase „petljaju“ u politiku, dovoljno je bilo kreirati poredak u kojem bi birale između nekoliko „odgovornih“ elita, koje bi u međuibzornom periodu imale pravo da donose političke odluke, nezavisno od volje građana. Pojam krize demokratije u hladnoratovskom kontekstu je vezan za značenje koja je

pripisano demokratiji u kontekstu bipolarnog sveta, gde je među zapadnim teoretičarima vladalo mišljenje da su kapitalizam i demokratija neraskidivo povezani.

No, i tada se javljaju glasovi koji propituju usko elitističko razumevanje demokratije. Obnova ideje o važnosti javnog domena i posvećenosti opštem dobru u kontekstu Hladnog rata predstavlja važan iskorak u odnosu na proklamovano načelo gde učešće građana ne bi trebalo da bude preterano, kako ne bi preopteretili sistem. Zato deluje precizna dijagnoza Valtera Lipmana (Walter Lippmann) da tadašnje demokratije odlikuje „funkcionalna poremećenost između masa i vlade“, odnosno da je narod je stekao moć koju nije u mogućnosti da upotrebi, a da su vlade koje bira su izgubile moć pomoću koje mogu da vladaju (Lippmann, 1955: 19). Dakle, narod može da se saglasi da se vlada nad njim i samo može da izabere vladu i da je ukloni, ali ne može samostalno da vlada. Zbog toga je potrebno obnoviti veru kolektivne ciljeve i izgraditi osnovu na kojoj će se graditi jedno društvo, posebno kada jačaju uverenja da je svako gospodar svoje sudbine i da prvenstveno treba gledati lični interes. „Pojedinci, bez javnog referentnog okvira, izolovani jedni od drugih, gube orijentaciju u javnom prostoru i postaju lake mete političkih grabljivaca“ (Pavićević i Simendić, 2016: 164). Javna filozofija bi trebalo da bude ideja oko koje će biti izgrađen konsenzus i na osnovu čega će biti priznata međusobna zavisnost članova jednog društva. Zato „ne može postojati apsolutno pravo na svojinu“, odnosno ne bi trebalo onemogućiti izmene pravila na osnovu argumenata o apsolutnim i nepovredivim pravima, pa tako „prava na svojinu su kreacija zakona države, a s obzirom na to da se zakoni mogu menjati, nema apsolutnih prava na svojinu“ (Lippmann, 1955: 90-92). Pitanje kolektivnih posledica individualnih prava na svojinu jeste političko pitanje zajednice i stoga njeno korišćenje nije isključivo pojedinačno pravo vlasnika. Istovremeno, nosioci prava imaju korespondirajuće obaveze, posebno ako se pokaže da mogu ugroziti život budućih generacija, komšija ili mogu naštetiti životnoj sredini (Lippmann, 1955: 93). Nestajanje veze koju je Lipman primetio između „dve nacije“, onih koji imaju sve i drugih, mnogo brojnijih, ali koji nemaju ništa mogao je da naštetiti samom opstanku zajednice. Iz navedene štete koja može biti proizvod apsolutnih svojinskih prava sledi da je potrebno makar javno prodiskutovati kako će zajednica upravljati problemima od opšte važnosti. Pa tako, pre proglašavanja bilo kojeg prava apsolutnim i neotuđivim treba sprovesti „iskrenu istragu i racionalnu debatu“ kroz koju je moguće „razdvojiti šta je tačno i netačno, ispravno i pogrešno“, pa je sama osnova jedne zajednice saglasno da „nema seta zakona i ustavnih garancija koji s nepromenjivi“ (Lippmann, 1955: 102-103). Ovakvo, na mala vrata, uvedeno očuvanje fundamentalnih principa demokratije je posebno značajno u već

navedenom kontekstu Hladnog rata gde su druge argumentacije dovodile u blisku vezu pravo na privatnu svojinu, kapitalističko tržište i demokratiju.

Dakle, posleratne demokratije istakle su primat individualne materijalne koristi od postojećeg poretka, nauštrb kolektivnog definisanja opšteg dobra i samoodređenja jedne političke zajednice. Ovo je suprotno demokratskom principu „radikalne otvorenosti“ (Son, 2018: 4), zato što je veza demokratije i kapitalističkog tržišta kod većine hladnoratovskih teoretičara demokratije jednostavno pretpostavljena, ali podrazumevana kao neupitna. Kolektivno rešavanje problema povezano je sa konceptima opšteg dobra i vladavine naroda je proglašeno predvorjem totalitarizma, a demokratija je svedena na proceduru izbora elita. Stabilnost je trajala sve dok je obezbeđivana spoljašnja legitimnost u vidu ekonomskog rasta, dok je postojalo jasno partijsko predstavljanje društvenih grupa i dok je države blagostanja uspevala da ispuni svoje funkcije. Kritiku liberalnoj demokratiji koja „potiskuje participacijska očekivanja u vezi s ponašanjem i nadomješta ih autoritarnim obrascima“ (Habermas, 1982: 96), u knjizi „Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu“ objavljenoj u originalu početkom sedamdesetih upućuje Jürgen Habermas (Jürgen Habermas), nagoveštavajući novu raspravu o tome kako rešiti krizu demokratije i koliko je participacije opravdano očekivati u savremenim demokratijama. Usled primene formalno-demokratskih procedura, građanima je uskraćena participacija i suštinski politička pitanja se depolitizuju praveći od građana pasivne recipijente odluka koje su donele političke elite. Posledično, ovako depolitizovani sistem se legitimiše se kroz „građanski privatizam“ odnosno usmeravanje ka „karijeri, dokolici i potrošnji“, sa jedne strane, te kroz „demokratske teorije elita Šumpetera ili Maksa Vebera, ili, pak, tehnokratske teorije sistema“ (Habermas, 1982: 50), sa druge.

Izveštaj „Križa demokratije“, kao reakcija na jačanje društvenih pokreta i zahteve za participacijom je možda najpoznatija ovakva dijagnoza „krize demokratije“ nakon Drugog svetskog rata (Crozier, Huntington & Watunaki, 1975). Demokratija je u krizi jer su demokratske institucije ostale bez kapaciteta da se odupru pritiscima udruženih građana bez da kapituliraju pod njihovim zahtevima. Zato je potrebno smanjiti participaciju i očekivanja od države, kako sistem ne bi bio prenapregnut. Kako navodi Nađa Urbinati, osnovni uzroci krize locirani su u takmičenju liberalno-demokratskih država sa SSSR-om u povećavanju ekonomske jednakosti i civilnom društvu koje je previše aktivno, pa je zato predloženo rešenje u vidu ograničavanju participacije odozdo i razgradnji države blagostanja odozgo (Urbinati, 2016: 16). Slično smatra i Žak Ransijer ističući da „demokratija, tvrdili su izvestioci, vodi neumitnom uvećavanju prohteva: ovi, pak, svojim pritiskom na vlast

uslovljavaju rušenje autoriteta, čineći da se pojedinci i grupe oglašuju o disciplinu i žrtve koje zahteva zajednički interes (...) ono što uzrokuje krizu demokratske vlasti upravo je intenziviranje demokratskog života“ (Ransijer, 2017: 12-13). Sama nestabilnost, želja građana da učestvuju u političkom životu i propitivanje postojećeg stanja su prema autorima izveštaja predstavljali opasnost po demokratiju. Dakle, i u tom kriznom trenutku su se vodile rasprave oko toga šta je demokratija, pri čemu autori izveštaja ne samo da jasno staju na stranu stabilnosti i ograničavanja učešća građana, već argumentuju i protiv države socijalnog staranja.

Savremena dileme

U savremenoj literaturi se mogu pronaći sasvim različite dijagnoze krize demokratije. Debate su posebno dobile na značaju nakon svetske finansijske krize iz 2008. kada se osim ekonomske krize, jasno uočava i kriza demokratije. Wolfgang Merkel (Wolfgang Merkel), na primer, ističe da je demokratija sporan pojam te da zavisno od toga šta podrazumevamo pod demokratijom – a on navodi minimalistički, srednji i maksimalistički model – zavisi kako ćemo razumeti i samu krizu demokratije (Merkel, 2014: 12). S obzirom na to da ne postoji saglasnost oko definicije demokratije, a razlika je posebno uočljiva između normativno i empirijskih usmerenih istraživača, Merkel ističe da je danas teško govoriti o univerzalnom razumevanju krize demokratije, pre nego što bude jasno određeno šta se pod demokratijom podrazumeva (Merkel, 2014: 11-12). Istovremeno, Merkelovo razlikovanje akutne i latentne krize, uz priznanje da je kriza „slabo definisan pojam“, delom nudi put za proučavanje savremene krize demokratije. Prema njemu, akutna kriza svoju inspiraciju crpi iz Marksove teorije krize kapitalizma, kada kriza prethodi samom opstanku političkog poretka, zahtevajući nepogrešivu akciju, dok se latentna kriza može odužiti bez konceptualno predviđenog zaključka, kada formalne institucije ostaju na snazi, ali ideja demokratski legitimisane i reprezentativne narodne vlade atrofira (Merkel, 2014: 17). Akutne krize su očitije, jače po intenzitetu i traju relativno kraće. Danas je teško očekivati da će doći do potpunog kolapsa demokratija, pa u pojedinim trenucima deluje da je drugi pristup korisniji za proučavanje savremenih demokratija. Krize savremenih demokratija se manifestuju pre svega kroz opadanje participacije na izborni dan, pad poverenja i opadanje članstva u partijama, te rasta nepoverenja spram najznačajnijih političkih institucija. Upravo zbog toga se može reći da danas ne postoji ozbiljniji izazov hegemoniji „demokratije“ u savremenom imaginariju (Tormey, 2014: 106), već da demokratske ustanove postepeno gube svoju važnost i narodnu podršku. Jednostavno rečeno, većina građana savremenih demokratija nije antidemokratski

raspoložena, već je ravnodušna prema demokratiji u kojoj živi, najviše zbog toga što je politika postala ekskluzivna sfera rezervisana za političke elite. Diskurs o akutnoj krizi je vremenom je izgubio na snazi, dok je teza o latentnoj krizi savremenih demokratija deo diskursa o postdemokratiji.

Knjiga Kolina Krauča (Colin Crouch) „Postdemokratija“ primer je takve vrste kritike savremene demokratije. Kraučevim rečima savremene demokratije su „strogo kontrolisani spektakl pod budnim nadzorom rivalskih timova stručnjaka. (...) Masa građana igra pasivnu, mirnu, čak apatičnu ulogu, reagujući samo na poslate signale. U osnovi ovog spektakla izborne igre, politika se, zapravo, potajno oblikuje interakcijom između izabраниh vlada i elite koja kategorički predstavlja poslovne interese“ (Krauč, 2014: 10-11). Političke i poslovne elite su okupirale državu čime je demokratija postala procedura izbora između gotovo istovetnih opcija, bez mogućnosti da građani samostalno odlučuju o svojoj političkoj zajednici. Formalne procedure su zamenile vladavinu i proglašene demokratijom. Razlog tome je što smo „u izvesnoj meri smo prevazišli ideju vladavine naroda kako bismo uputili izazov ideji vladavine uopšte“ (Krauč, 2014: 35) Na taj način se demokratija pojmovno vezala i legitimisala za ustanove poput izbora, koje istorijski gledano nemaju demokratski karakter, već aristokratski (Manin, 1997).

Piter Mer (Peter Mair) krizu demokratije vidi kao posledicu kartelskog ponašanja političkih partija koje su, napustivši svoju društvenu bazu, postale same sebi svrha – umesto da prilikom vladavine zastupaju određene društvene grupe, danas naprosto upravljaju prazninom. Kombinacija rastuće depolitizacije, prenošenje nadležnosti donošenja političkih odluka na ekspertska i nezavisna tela i nadnacionalne organizacija poput EU, MMF i STO doveli su do osećaja među građanima da je uključivanje u politički život nema nekog smisla (Mair, 2013: 31). Socijaldemokratske partije, koje su nekada predstavljale radničku klasu i demohrišćani, okrenuti vernicima i višoj srednjoj klasi više gotovo da se ne razlikuju politički, pa je nastupio period krize, oličene u političkoj apatiji, ravnodušnosti i uverenju da politička participacija i članstvo u političkim partijama neće doneti kvalitativne promene. Nije slučajno da Mer period devedesetih godina dvadesetog veka vidi kao vrhunac krize demokratije i rasta ravnodušnosti prema politici. Tada raste ravnodušnost prema demokratiji i politici i pojavljuje se anti-politički sentiment u specijalističkoj literaturi o kreiranju politika, institucionalnim reformama i upravljanju (Mair, 2013: 18). Donošenje odluka delegira se nezavisnim i ekspertskim telima, čija je vrlina njihov navodno nepolitički karakter. Sa druge strane, partije su, ako ne u potpunosti politički iste, postale izuzetno slične, pa rotacije na

vlasti ne donose previše razlike u odnosu na to koje se politike sprovode (Mair, 2013: 68-69). Pozitivno rešenje za krizu predstavljao bi povratak masovnoj politici i otklon od neprikosновенosti ekspertskog mišljenja, te priznanje da je sužavanje prostora za političke odluke u sferama ekonomije i niza društvenih pitanja nedemokratsko. Dakle, potrebno je potrebno „redefinisati demokratiju tako da se lakše nosi sa padom narodnog interesovanja i angažmanom“ (Mair, 2013: 22). Deluje da Mer ne misli samo na reformu političkih partija ukazujući na problem odvajanja od društvene baze, već i da je potrebno razmisliti o modelima koji omogućavaju više političke participacije.

Prema Urbinati, potrebno je jasno precizirati da danas nije u krizi demokratija kao takva, već parlamentarna forma predstavničke demokratije koja je, još od svojih početaka tokom dvadesetih godina prošlog veka, gotovo pa u stalnoj krizi (Urbinati, 2016: 8). Ovaj model demokratije, gde je parlament centralna institucija u kojoj se kreiraju zakoni, nastao je u 18. veku, kako bi građani mirno i mogli da rešavaju svoje sukobe (Urbinati, 2016: 11). Krizu demokratije prema Urbinati potrebno je rešiti drugim modelom demokratije, u njenom slučaju značajnijom ulogom deliberativnih elemenata u procesu donošenja odluka.

Deo rasprave o krizi demokratija tiče i pitanja koliko je kriza kao takva inherentna karakteristika demokratije. Kriza bi u ovom značenju podrazumevala konstantnu nestabilnost usled mogućnosti preispitivanja i donošenja odluka. Na taj način, kriza može biti endogena demokratiji, kada slobodni građani učestvuju u političkom životu i donose političke odluke. Kriza je tako „normalna“ i uobičajena stvar politike. Jedno od tumačenja savremene demokratije, koja u svojoj osnovi ima slobodne i fer izbore, tiče se vrline procedure izbora, koji osiguravaju mirno rešavanje političkih sporova. Ovakvo, funkcionalističko tumačenje demokratije ranjivo je na krizu, ukoliko ne uzme dovoljno u obzir konfliktnu prirodu političkog. Prema Urbinati, „demokratija je proces upravljanja krizom par ekselans, a same procedure pretpostavljaju pojavu nesaglasnosti i nepristanka, što ne što se ne smatra izvorom nestabilnosti“ (Urbinati, 2016: 14). Donošenje političkih odluka, politički sukobi neistomišljenika i neseglasnost oko toga koje odluke treba doneti nisu loša stvar po demokratiju. Naprotiv, može se argumentovati da je samo demokratija dovoljno fleksibilan oblik vladavine koji može apsobovati konflikte.

Dejvid Ransiman (David Runciman) navodi da su „krize često percipirane kao trenuci istine, kada otkrivamo ono što nam je stvarno važno“, ali da demokratske krize nisu takve već su „trenuci duboke konfuzije i nesigurnosti“, kada nam „prednosti koje nudi demokratija nisu u potpunosti jasne“ (Runciman, 2013: xv). U pojedinim istorijskim trenucima je zaista delovalo

da su autoritarni režimi sposobniji da se brže i efikasnije izbore sa kriznim situacijama, brže donoseći odluke ili efikasnije alocirajući resurse unutar države. Ipak, prema njemu, demokratije se na duži rok bolje nose sa krizama zato što su sposobne da se adaptiraju (Runciman, 2013: xvi). Demokratije su fleksibilne i pored mogućih početnih pogrešaka uspevaju da pronađu prava rešenja omogućavajući slobodniji i bolji život svojim građanima. Ukratko, Ransiman, slično kao i Urbinati tvrdi da je demokratija uvek u nekoj vrsti polupermanentne krize, zato što podrazumeva da ne postoji trajna i cementirana rešenja, ali što istovremeno otežava jasno identifikovanje stvarne krize (Runciman, 2013: xx). Tu su i drugi autori koji smatraju da je kriza je inherentna demokratiji i da kriza nije izuzetak, već pravilo za istinsku demokratiju (npr. Ercan & Gagnon, 2014: 6). Dakle, kriza ne mora nužno značiti opasnost, već može imati emancipatorski potencijal posebno ako se u kriznoj situaciji zahteva veća participacija i više demokratije.

Nenad Dimitrijević navodi da je usled globalizacije ustavna demokratija država danas u krizi, odnosno da su „za demokratiju donedavno neupitni – aranžmani i prakse konstitucionalizma danas u dubokoj krizi, koja nalaže da preispitamo njegovu normativnu osnovu, institucionalno uređenje, pa čak i njegovu važnost“ (Dimitrijević, 2016: 84). Moć nedržavnih aktera toliko je narasla da nacionalna zakonodavstva više nisu u mogućnosti da regulišu i pravnim sredstvima ukrote ekonomsku moć koja preti ugrozi ne samo političku, već i individualnu autonomiju. „Moćni su stvorili okvir koji je lišen supstancijalnih vrednosti, i čije su pravne i političke koordinate nejasne, namećući pravila igra koja su samo njima poznata i od kojih samo oni imaju koristi“ (Dimitrijević, 2016: 87). Kriza demokratske države, prema Dimitrijeviću osvetljava dve jasne alternative. Prva podrazumeva strategiju resuverenizacije i očuvanje državnog konstitucionalizma. Ovde se kriza se vidi kao nelegitimno osporavanje demokratskog državnog oblika, a rešenje bi podrazumevalo „jačanje legitimne vlasti demokratske ustavne države nad teritorijom i građanima, te na reafirmaciji država kao glavnih aktera međunarodnog prava“, dok druga opcija podrazumeva prelazak na globalni konstitucionalizam na nadnacionalnom nivou (Dimitrijević, 2016: 88-89), što bi podrazumevalo stvaranje nadnacionalnog poretka i građanstva.

Radikalni kritičari savremenih liberalnih demokratija spore njihov istinski demokratski karakter. Na primer, Pablo Iglesias (Pablo Iglesias) zato navodi da je „demokratska borba uvek bila proces socijalizacije moći“, odnosno da se demokratija ne može svoditi na pravo glasanja (Iglesias, 2015: 15). Kod Iglesiasa se jasno vidi kritika savremenih koncepcija demokratije koje demokratiju svode za instituciju izbora i mogućnost glasanja. „Da bi

demokratija postojala, neophodno je da mnoštvo drži vlast, a nekolicina da izgubi svoje privilegije. Jednom kada se privilegije demokratizuju, one se pretvaraju u prava koja su sama osnova slobode“ (Iglesias, 2015: 16). Iglesiasovo rešenje za krizu demokratije usmereno je rekoncaptualizaciji savremene predstavničke demokratije u korist radikalno demokratskih modela. Ransijer u svojoj knjizi „Mržnja prema demokratiji“ detaljno bavi kako se kroz pozivanje na savremene, navodno demokratske vrednosti, legitimise oligarhijski oblik vladavine, a demokratija kao narodna vladavina postaje skrajnuta. Zato i ne čudi njegova opaska da „živimo u državama oligarhijskog prava“ (Ransijer, 2017: 67). Naime usresređivanje isključivo na institucionalne karakteristike i formalne procedure može zavarati. Između forme i realne mogućnosti narodnog upravljanja postoji značajan jaz. Kod Ransijera je možda najjasnije vidljivo razlikovanje koje Merkel uočava između empirijski usmerenih istraživača demokratije i političke teorije demokratije. Ransijer upravo insistira na tome da samo postojanje određenih ustanova ne garantuje stvarni demokratski karakter jednog poretka, i zato zasluhuje citat *in extenso*:

„Izbori su u njoj slobodni. Njima se, u suštini, osigurava reprodukovanje iste vladajuće garniture pod različitim, uzajmno zamenjivim nazivima, ali glasačke kutije po pravilu nisu pretrpane tako da se njihov sadržaj može proveriti bez izlaganja životnoj opasnosti. Upravljačke strukture nisu korumpirane, izuzev kod berzanskog poslovanja gde dolazi do izražaja podudarnost njihovih interesa sa vladajućim strankama. Slobode pojedinaca se poštuju, uz neke bitne izuzetke u pogledu svega što se tiče odbrane granica i bezbednosti teritorije. Štampa je slobodna: ko želi da bez pomoći finansijskih moćnika pokrene neki dnevni list ili televizijski kanal široke gledanosti suočiće se sa ozbiljnim teškoćama, ali neće završiti u zatvoru“ (Ransijer, 2017: 67).

Može se naslutiti da i Ransijer demokratiju vezuje za narodnu vladavinu, a ne formalne procedure izbora predstavnika, te da rešenje za krizu demokratije vidi u modelima koji bi omogućili neposredniju participaciju građana.

Zaključak

Reč kriza imala je burnu istoriju promene značenja u različitim oblastima i disciplinama. Ipak, njeno značenje ne mora imati nužno negativnu konotaciju, kakav je danas najčešće slučaj. Od prava, preko medicine, teologije i politike, kriza predstavljala situaciju u kojoj se donosi važna odluka o predmetu koji je u krizi, nakon čega će malo toga biti isto. Promena i transformacija su očekivani ishodi krize. Kriza nakon građanskih revolucija dobija predominantno političko značenje, kada predstavlja prelomnu tačku, trenutak kada se menjaju stvari i kada se otvara prilika za preispitivanje jedne političke zajednice i usmeravanje ka drugačijem poretку i društvenim i političkim odnosima. Objektivno stanje krize koje moguće

relativno nepristrasno utvrditi, inspiriše za subjektivnu diskurzivnu intervenciju, kada bi rešenje krize trebalo da vodi dobrom, ali subjektivno određenom, poretku. Sveprisutnost reči kriza u savremenim društvenim i političkim zbivanjima inspirišu dalje proučavanje fenomena krize, posebno krize demokratije – preoznačavanje pojma demokratija u trenucima krize ilustruje kako subjektivne pozicije autora i normativna stanovišta menjaju značenje reči zavisno od istorijskog i političkog konteksta.

Tokom dvadesetog veka demokratija je nekoliko puta menja svoje značenje, a samim tim je i dijagnoza krize demokratije bila različita. Tokom međuratnog perioda parlamentarna demokratija je kritikovana da je spora i neefikasna u donošenju odluka, posebno u kriznim situacijama. Jedan od predloga za rešavanje ovog problema došao je sa ekstremne desnice i šmitovskog zalaganja za diktaturu, koja je navodno više demokratska jer podrazumeva identitet homogenog naroda i vođe. Sa druge strane, radikalna kritika parlamentarne demokratije bila je usmerena ka nedovoljnoj politizaciji i demokratizaciji ekonomskih pitanja, čime se onemogućava efektivna vladavina nakon pobede na izborima. Prema ovom tumačenju, za istinsku demokratiju neophodno je svesti na minimum „nepolitička“ pitanja.

Nakon Drugog svetskog rata rasprave o demokratiji vode se u kontekstu hladnoratovske podele sveta pa je među zapadnim teoretičarima demokratija vladalo uverenje da bi demokratiju trebalo svesti na mogućnost smene političkih elita, a direktniju participaciju građana spustiti na minimum. Kriza demokratije, dijagnostifikovana sedamdesetih godina dvadesetog veka od strane Trilateralne komisije trebalo je da vodi razgradnji države blagostanja i ograničavanju narodnog učešća. Savremene rasprave tiču se prevashodno atrofije demokratskih ustanova, kada nedemokratske alternative nisu toliko ozbiljan oponent, ali raste ravnodušnost spram postojećih demokratskih ustanova. Ravnodušnost prema demokratiji i političkoj participaciji, prema pojedinim autorima, zahteva rešenje u vidu radikalne demokratije i socijalizacije političke moći, kako bi obični građani mogli da definišu pravila pod kojima će živeti.

Literatura

1. Crozier, M. Huntington, S. & Watanuki, J. (1975) *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press
2. Dimitrijević, N (2016) “Kriza demokratije i globalizacija: moć, pravo i moral”, u Dimitrijević N. *Demokratija na ivici: rasprave o krizi i alternativama*. Beograd: Fabrika knjiga
3. Edwards, J. (2006) “Critique and Crisis Today: Koselleck, Enlightenment and the Concept of Politics”. *Contemporary Political Theory* 5, pp. 428–446
4. Ercan, S. & Gagnon, J-P. (2014) “The Crisis of Democracy, Which Crisis? Which Democracy?” *Democratic Theory*, 1(2), pp. 1-10.
5. Gagnon, J., & Vasilev, G. (2016) Opportunity in the Crisis of Democracy, *Democratic Theory*, 3(1), 1-5.
6. Gramsci, A. Hoare Q. & Nowell-Smith G. (1971) *Selection from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers
7. Habermas, J. (1982) *Problem legitimacije u kasnom kapitalizmu*. Zagreb: Naprijed
8. Hart, P. (2010) “Political Psychology”. In: Marsh D. & Stoker G. (eds) *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave Macmillan: Basingtoke, pp. 99-114
9. Iglesias, P. (2015) *Politics in a Time of Crisis*, London & New York: Verso
10. Kelsen, H. (2012). *Obrana demokracije*, Zagreb: Nakladna breza
11. Koselleck, R. & Richter, M. (2006) “Crisis“. *Journal of the History of Ideas*. 67 (2), pp. 357-400
12. Koselleck, R. (2004) *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press
13. Kozelek, R. (1997) *Kritika i kriza: studija o patogenezi građanskog sveta*, Beograd: Plato
14. Krauč, K. (2014) *Postdemokratija*. Loznica: Karpos
15. Laski, H. (1933) *Democracy in Crisis*. London: George Allen & Unwin LTD
16. Lippmann, W. (1955) *The Public Philosophy*, New York: The New American Library
17. Mair, P. (2013) *Ruling the Void: the Hollowing of Western Democracy*. London &

New York: Verso

18. Manin, B. (1997) *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press
19. Merkel, W. (2014) Is There a Crisis of Democracy?, *Democratic Theory*, 1(2), pp. 11-25
20. Miler, J-V. (2013) *Osporavanje demokratije: političke ideje u Evropi dvadesetog veka*. Beograd: Fabrika knjiga
21. Milstein B. (2015) Thinking politically about crisis: A pragmatist perspective. *European Journal of Political Theory*. 14(2), pp. 141-160
doi:10.1177/1474885114546138
22. Pavićević, Đ. i Simendić, M. (2016) *Disciplinovanje demokratije: klasične kritike i moderna sporenja*. Beograd: Fabrika knjiga
23. Ransijer, Ž. (2017) *Mržnja prema demokratiji*. Loznica: Karpos
24. Runciman, D. (2013) *The Confidence Trap A History of Democracy in Crisis from World War I to the Present*, Princeton & Oxford: Princeton University Press
25. Samman, A. (2011). The idea of crisis. *Journal of Critical Globalisation Studies*, 4(1), pp. 4-9
26. Samman, A. (2015) "Crisis theory and the historical imagination", *Review of International Political Economy*, 22(5), pp. 966-995
27. Schmitt, C. (1986). *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. T. McCarthy (ed.) Cambridge (Massachusetts) & London: The MIT Press
28. Schmitt, C. (2001). *State, Movement, People: The Triadic Structure of the Political Unity*. S Draghici (ed.), Corvallis (Oregon): Plutarch Press
29. Schmitt, C. (2004). *Legality and Legitimacy*. J. Seitzer (ed.), Durham (North Carolina): Duke University Press
30. Schmitt, C. (2007) *The Concept of the Political*. Chicago and London: The University of Chicago Press
31. Schumpeter, J. (2006) *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London & New York: Routledge

32. Son, K. (2018) *The Cold War Origins of the "Crisis of Democracy"*, *Democratic Theory*, 5(1), 39-61.
33. Tormey, S. (2014) "The Contemporary Crisis of Representative Democracy", *Democratic Theory*, 1(2), pp. 104-112
34. Urbinati, N. (2016) Reflections on the Meaning of the "Crisis of Democracy", *Democratic Theory*, 3(1), pp. 6-31.

Elektronski izvori

1. Cambridge Dictionary (2021) pristupljeno 12.5.2021. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/crisis>
2. Merriam-Webster Dictionary (2021) pristupljeno 11.5.2021 <https://www.merriam-webster.com/>

Crisis, Democracy and Crisis of Democracy

The ubiquity of the word crisis, not only in everyday speech, but also in academic papers, is not accompanied by an adequate determination of the meaning of the word. In the first part of the paper, the author tries to show the changes in the meaning of the word crisis throughout history, arguing that the crisis does not necessarily have a negative connotation, but that it can be an opportunity for change. In the second part of the paper, the author explores what is meant by the term "crisis of democracy", arguing that during the twentieth century, different authors, depending on their normative and political positions, meant different things, offering completely different solutions to the crisis of democracy. For the objective state of the crisis, various subjective solutions have been proposed for overcoming the crisis, which illustrates that "democracy" and "crisis of democracy" do not have a fixed meaning, but depend on the social and political context.

Keywords: crisis, democracy, crisis of democracy